

ACTIVITATEA ATELIERULUI MONETAR DE LA CALLATIS ÎN VREMEA LUI COMMODUS

Steluța Marin*
Virgil Ioniță**

Cuvinte cheie: *Callatis, Commodus, Histria, surfrapare, contramarcă, Nicaea, Bithynia, Caracalla, Demetra, reformă monetară, Septimius Severus, devalorizare.*

Keywords: *Callatis, Commodus, Histria, overstruck, countermark, Nicaea, Bithynia, Caracalla, Demeter, monetary reform, Septimius Severus, devaluation.*

Rezumat: *În acest studiu ne-am propus să ne concentrăm asupra monedelor de la Callatis din timpul împăratului Commodus. Ele sunt destul de puțin cunoscute, atât în literatura de specialitate, cât și în descoperirile monetare. Am adunat 39 monede cu numele lui Commodus, la care se adaugă trei piese pseudo-autonome de tip Demetra surfrapate, din literatura numismatică, din foste colecții sau oferta caselor de licitație expusă pe internet. Pe baza lor am identificat șase emisiuni de nominal superior, însoțite de trei emisiuni de nominal redus, care se distribuie astfel, în virtutea analogiilor stilistice cu portretul împăratului de pe emisiunile romane de sesterți: emisiunea 1 – anii 177-180 (cu tatăl său, Marcus Aurelius, în virtutea praenomenului Lucius de pe avers); emisiunea 2 – datează din anul 180, când devine singur împărat al Imperiului Roman; emisiunile 3 și 4 – par să se situeze în anii 181-183; emisiunea 5 – este cea mai abundentă emiteră, la care adăugăm și piese de nominal inferior de tip Afrodita și Priapos, precum și de tip Eros/Thanathos, spre anul 185; emisiunea 6 – în anii 188-189, concomitent cu ea, fiind emise și piese de tip Eros-Thanathos, într-un stil artistic foarte asemănător.*

În lotul nostru sunt trei monede surfrapate, una de la Callatis, Commodus, celelalte fiind emisiuni mai vechi din cetatea megariană sau chiar din altă parte, poate Histria, din aceeași perioadă. Ele au fost surfrapate cu o nouă imagine, bustul Demetrei cu vâl și cunună de spice care semnifică în iconografia callatiană monedele de 3 assaria. Trebuie să remarcăm aplicarea intenționată pe avers a unei imagini ce semnifică o anumită valoare monetară (Γ), 3 assaria, pe o piesă cu titulatura imperială, care valora mai mult ca metal, fiind echivalentul a 4 sau 5 assaria. Starea de conservare destul de bună a piesei de la Commodus (pl. IV, 39) ne determină să considerăm că procesul de surfrapare a avut loc după câțiva ani de la emiteră. Operațiunea de surfrapare a fost destinată anumitor emisiuni mai vechi, mai ales pentru cele cu chipul lui Commodus, și a avut loc într-un anumit moment, fiind determinată de cauze politice și economice. Acest moment ar putea fi situat după sfârșitul domniei lui Commodus, în anul 192, atunci când împăratul este obiectul unei damnatio memoriae datorită comportamentului său extravagant. Pe de altă parte, această operațiune de surfrapare a bronzurilor vechi, ce nu mai corespundeau situației politice, este

---

* Muzeul Municipiului București.

** Societatea Numismatică Română.

de înțeles să aibă loc mai curând după instalarea lui Septimius Severus pe tronul imperial și inițierea reformei monetare după încheierea războiului civil (194). Probabil că ea a avut loc odată cu baterea de noi emisiuni cu chipul lui Septimius Severus; în acest context celor vechi le este impus un curs inferior forțat. Totodată, acum se situează emiterea unei noi serii de emisiuni pseudo-autonome de tip Demetra (pl. V, 40-43), care prezintă trăsături stilistice foarte asemănătoare cu modelul aplicat pe moneda callatiană de la Commodus.

Abstract: In this study, we aimed to focus on the coins from Callatis during the reign of Emperor Commodus. They are not well known, both in the specialized literature and in the monetary discoveries. We have gathered 39 coins with the name of Commodus, to which are added three pseudo-autonomous Demeter type pieces overstruck, from the numismatic literature, from the former collections or the selection of the auction houses displayed on the internet. Based on them, we identified six superior denomination issues, accompanied by three low denomination issues, which are distributed as it follows, by virtue of the stylistic analogies with the emperor's portrait on Roman sestertius's issues: first issue - years 177-180 (with his father, Marcus Aurelius, by virtue of the Lucius praenomen on the obverse); second issue - dates from 180, when he settles as unique emperor of the Roman Empire; third and fourth issues - appear to be struck between the years 181-183; fifth issue - is the most abundant issue, to which we add also low denomination pieces of Aphrodite and Priapos types, as well as Eros / Thanathos type, towards the year 185; sixth issue - between the years 188-189, concurrently with it, pieces of Eros-Thanathos type were also issued, in a very similar artistic style.

In our group, there are three overstruck coins, one from Callatis, Commodus, the other being older issues from the Megarian city or even from elsewhere, maybe Histria, from the same period. They were overstruck with a new image, the veiled bust of Demeter with crown of wheat, which in the Callatis iconography is associated with the coins of 3 assaria. We should note the intentional application on the obverse of an image signifying a certain monetary value (Γ), 3 assaria, on a piece with the imperial title, which valued more as metal, being the equivalent of 4 or 5 assaria. The very good state of conservation of the piece from Commodus (pl. IV, 40) determines us to consider that the process of overstriking took place after a few years since its issue. The overstriking operation was intended for some older issues, especially for those with the Commodus portrait; it took place at one point, being determined by certain political and economic causes. This moment could be located after the end of Commodus's reign in 192, when the emperor is the subject of a *damnatio memoriae* because of his extravagant behavior. On the other hand, this operation of overstriking the old bronze coins, which no longer corresponded to the political situation, is understood to take place sooner after the installation of Septimius Severus on the imperial throne and the initiation of monetary reform after the end of the civil war (194). Probably it happened with the striking of new issues with the portrait of Septimius Severus; in this context, a forced lower rate is imposed for the older coins. At the same time, at this moment can be situated the striking of a new series of pseudo-autonomous Demeter type coins (pl. V, 41-44), which present stylistic features very similar to the model applied on the Commodus coin from Callatis.

În acest studiu, ne-am propus să ne concentrăm atenția asupra monedelor de la Callatis din timpul împăratului Commodus. Ele sunt destul de puțin cunoscute, atât în literatura de specialitate, cât și în descoperirile monetare. Pieseile au devenit din ce în ce mai numeroase în ultima perioadă ca urmare a impactului tehnologiei asupra căutărilor de pe teren. Ele au început să apară din ce în ce mai des în oferta caselor de licitație din străinătate, astfel încât am putut să adunăm un lot reprezentativ, care să ne permită încercarea de a reconstitui structura emisiunilor cu portretul acestui împărat în monetăria de la Callatis. În acest sens am adunat 39 monede cu numele lui Commodus, la care se adaugă trei piese pseudo-autonome de tip Demeter surfrapate, din literatura numismatică, din foste colecții sau oferta caselor de licitație expusă pe internet. Pe baza acestui material, ne-am străduit să relevăm câteva trăsături ale emisiunilor callatiene bătute în timpul lui Commodus, schițarea circulației monetare în cetatea pontică în această perioadă și în cea imediat următoare.

Catalogul monedelor

Emisiunea 1 – Lucius (Aurelius Commodus), 177-180 p.Chr.

Av. AYT • K • Λ • AYP – KOMOΔOC. Bust (imberb) laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – T – ΙΑΝΩΝ. Poseidon stând spre dreapta, cu piciorul stâng înălțat pe o stâncă, ține brațul drept sprijinit pe un trident și în mâna stângă întinsă un delfin, ce stă spre stânga. Cerc perlat.

Pick -.

1. AE 12,04 g; 25,2×26 mm; patină verde. Pl. I, 1.

Av. AYT • K • Λ • AYP – KOMOΔOC. Bust (imberb) laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TIANΩΝ, începând din câmp dreapta sus. Nike înaripată, în chiton dublu, mergând spre dreapta, ține în mâna dreaptă înălțată o cunună și pe umărul și brațul stâng o ramură de palmier în sus. Cerc perlat.

Pick -.

2. AE fără date tehnice; fostă colecție. Pl. I, 2.

Av. AVT • K • Λ • AVP – KOMOΔOC. Bust (imberb) laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TIANΩΝ. Asklepios stând din față, cu capul spre stânga, ține în mâna dreaptă un toiag, pe care se încolățește un șarpe, și cu mâna stângă își ține haina. Cerc perlat.

Pick -.

3. AE 11,9 g; 26 mm. Ebay, nr. 917114282. Pl. I, 3.

4. AE 10,75 g. Din oferta casei de licitație Kölner Münzkabinett Tyll Kroha Nachfolger UG, Auction 106/ 11.03.2017, lot 280. Pl. I, 4.

Av. Ca mai sus, dar diferit din punct de vedere stilistic.

Rv. Ca mai sus, dar diferit din punct de vedere stilistic.

Pick -.

5. AE fără date tehnice; fostă colecție. Pl. I, 5.

Av. Ca mai sus, dar diferit din punct de vedere stilistic.

Rv. Ca mai sus, dar diferit din punct de vedere stilistic.

Pick -.

6. AE ⚡ 12 g; 26 mm. American Numismatic Society, New York, inv. nr. 1957.52.196.

Piesa este editată în RPC IV, 1, nr. 3518. Pl. I, 6.

Av. AYT • K • Λ • AYP – KOMOΔOC. Bust (imberb) laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. [KΑΛΛΑ – TIANΩN]. Hygiea stând din față și privind spre dreapta, ține în mâna dreaptă un șarpe pe care îl hrănește dintr-o pateră pe care o ține în mâna stângă. Cerc perlat.

Pick -.

7. AE ⚡ 11,43 g; 25,6 mm; foarte ștearsă; fostă colecție. Pl. I, 7.

Av. AYT • K • Λ • AYP – KOMOΔOC. Bust (imberb) laureat și drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TIANΩN. Herakles stând spre dreapta, se luptă cu leul din Nemea, ce sare la el, spre stânga. Cerc perlat.

Pick -;

8. AE ⚡ 10,59 g; 26,4×27,6 mm, mai ștearsă; fostă colecție. Pl. I, 8.

9. AE ⚡ 10,57 g; 28 mm. Ashmolean Museum, Oxford, inv. 170989. Piesa a fost editată în RPC IV, 1, nr. 10517. Pl. I, 9.

Emisiunea 2 – Marcus (Aurelius Antoninus Commodus), 180-191 p.Chr.

Av. [AY] • KAI • M • AY • – • AN • KOMOΔOC. Bust (cu barba scurtă) laureat și drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TIANΩN. Hades – Sarapis, cu kalathos, în chiton și himation, șezând spre stânga pe un tron cu spătar, ține mâna dreaptă întinsă în față deasupra cerberului cu trei capete și mâna stângă sprijinită pe un sceptru. Cerc perlat.

Pick 301 revers (Septimius Severus).

10. AE ⚡ 12,26 g; 29,2×30,4 mm. Din oferta casei de licitație Münzen & Medaillen GmbH, Auction 16/ 19.05.2005, lot 197, Sammlung J. - P. Righetti, Teil V. Piesa a fost editată în RPC, IV.1, nr. 10516. Pl. II, 10.

11. AE ⚡ 12,07 g; 26,7×28,5 mm; fostă colecție. Pl. II, 11.

Av. AY • KAI • M • AY – AN • KOMOΔOC. Bust (cu barba scurtă) laureat și drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛΛΑΤΙΑ – ΝΩΝ. Isis, în chiton dublu, stând spre dreapta, pe prora unei corăbii, ține cu ambele mâini o pânză, o velă umflată de vânt. Cerc perlat.

Pick -.

12. AE fără date tehnice; fostă colecție. Pl. II, 12.

Av. ΑΥ • ΚΑΙ • Μ • ΑΥ – ΑΝ • ΚΟΜΟΔΟC. Bust (cu barba scurtă) laureat și drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛΛΑ – ΤΙΑΝΩΝ. Salus (?) cu vâl și mantie, stând din față, cu capul spre dreapta, ține mâna dreaptă pe un sceptru și în mâna stângă un coș cu fructe, sprijinindu-se pe o coloană, pe care se încolăcește un șarpe ce se hrănește din coș. Cerc perlat.

Pick -.

13. AE fără date tehnice; fostă colecție. Pl. II, 13.

Emisiunea 3 – Marcus (Aurelius Antoninus Commodus), 180-191 p.Chr.

Av. ΑΥ ΚΑΙ Μ ΑΥ – ΑΝ ΚΟΜΟΔΟC. Bust (cu barba scurtă) laureat și drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛΛΑ – ΤΙΑΝΩΝ. Hades – Sarapis, cu kalathos, în chiton și himation, șezând spre stânga pe un tron cu spătar, ține mâna dreaptă întinsă în față deasupra cerberului cu trei capete și mâna stângă sprijinită pe un sceptru. Cerc perlat.

Pick 301 revers (Septimius Severus).

14. AE ↓ 10,91 g; 27,2 mm. Din oferta casei de licitație Casei iNumis, Mail Bid Sale /10.03.2015, lot 351. Pl. II, 14.

Emisiunea 4 – Marcus (Aurelius Antoninus Commodus), 180-191 p.Chr.

Av. ΑΥ • Κ • Μ • ΑΥ • – • ΑΝΤ • ΚΟΜΟΔΟC. Bust (cu barba scurtă) laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛΛΑ – ΤΙΑΝΩΝ. Hygiea stând din față și privind spre dreapta, ține în mâna dreaptă un șarpe pe care îl hrănește dintr-o pateră pe care o ține în mâna stângă. Cerc perlat.

Pick -.

15. AE ⚬ 14,27 g; 27,9 mm. Din oferta casei de licitație Agora Auctions, Auction Sale 15/19.08.2014, lot 64. Pl. II, 15.

Emisiunea 5 – Marcus (Aurelius Antoninus Commodus), 180-191 p.Chr.

Av. ΑΥ • ΚΑΙ • Μ • ΑΥ • ΑΝ • – • ΚΟΜΟΔΟC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛ – ΛΑΤΙΑΝΩΝ. Apollo șezând spre stânga, ține în mâna dreaptă o ramură și își sprijină brațul stâng pe scaun. Cerc perlat.

Pick -.

16. AE ♁ 10,69 g; 26 mm. Din oferta casei de licitație Classical Numismatic Group, Inc., Electronic Auction 277/ 11.04.2012, lot 98. Pl. II, 16.

17. AE 27 mm. Din oferta casei de licitație Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 303/ 25.09.2014, lot 3095. Pl. II, 17.

Av. AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛΛΑΤΙ – ΑΝΩ – N. Hera stând din față, ușor spre dreapta, ține în mâna dreaptă un sceptru și în mâna stângă o pateră. Jos, la picioarele zeiței, un păun spre dreapta.

Pick -.

18. AE 13,98 g; 26 mm. Din oferta casei de licitație Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Auction 67 / 09.10.2001, lot 821. Pl. II, 18.

Av. AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛΛΑ – ΤΙΑΝΩΝ. Tyche cu kalathos, stând din față, cu capul spre stânga, ține mâna dreaptă pe o cârmă, și pe brațul stâng cornul abundenței. Cerc perlat.

Pick -.

19. AE 11,72 g; 28 mm. Din oferta casei de licitație VAuctions, Auction 254/ 28.10.2010, lot 38. Pl. II, 19.

Av. AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ⌚ ΚΑΛΛΑ – ΤΙΑΝΩΝ. Dionysos nud, ithyphallic, stând spre stânga, ține în mâna dreaptă un kantharos deasupra unei pantere aflate în fața zeului, ce stă spre stânga, cu capul întors spre zeu, și mâna stângă sprijinită pe un tyrsos. În câmp stânga, în fața pantereii, un butuc de viță de vie cu ramuri și patru ciorchini de struguri. C. p.

Pick -.

20. AE 12,23 g; 26 mm. Din oferta casei de licitație Hauck & Aufhäuser 15/ 21.03.2000, lot 356, pl. 10. Piesa a fost înseriată în RPC IV, 1, nr. 8209 (fără fotografie). Pl. III, 20.

21. AE ↓ 11,09 g; 26×28,1 mm; inv. MMB 1502 (colecția Dr. George Severeanu). Gramaticu 2009, p. 348-349, nr. 131, pl. 26. Pl. III, 21.

22. AE fără date tehnice, fostă colecție. Pl. III, 22.

Av. AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛΛΑ – ΤΙΑΝΩΝ. Asklepios stând din față, cu capul spre stânga, ține în mâna dreaptă un toiag, pe care se încolățește un șarpe, și cu mâna stângă își ține haina. Cerc perlat.

Pick -.

23. AE ↓ 12,39 g; 26×26,8 mm; patină verde, fostă colecție. Pl. III, 23.

24. AE fără date tehnice, fostă colecție. Pl. III, 24.

Av. AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TIANΩN. Hygiea stând din față și privind spre dreapta, ține în mâna dreaptă un șarpe pe care îl hrănește dintr-o pateră pe care o ține în mâna stângă. Cerc perlat.

Pick -.

25. AE ⚡ 11,25 g; 26,2×27,6 mm, fostă colecție. Pl. III, 25.

Av. AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TIANΩN. Herakles îngenunchind spre dreapta, cu capul spre stânga, se luptă cu doi șerpi, pe care îi strânge în mâini. În exergă, o măciucă spre stânga. Cerc perlat.

Pick -.

26. AE 12,68 g; 28 mm. Din oferta casei de licitație Helios Numismatik GmbH, Auction 5/ 25.06.2010, lot 542. Pl. III, 26.

Av. AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛ – ΛΑ – TIANΩN. Împăratul în uniformă militară (armură) stând din față spre stânga, ține o sulită și o pateră deasupra unui altar aprins în câmp stânga; el este încoronat cu o cunună de zeița cetății ce poartă o coroană murală și un sceptru pe brațul stâng, stând din față și privind spre stânga. Cerc perlat.

Pick 299, cu legenda de avers eronată¹.

27. AE ⚡ 9,41 g; 25,9×27,2 mm; foarte ștearsă; fostă colecție. Pl. III, 27.

28. AE 13,63 g; 26 mm. Din oferta casei de licitație Numismatik Naumann (formerly Gitbud & Naumann), Auction 51/ 05.03.2017, lot 233. Pl. III, 28.

29. AE fără date tehnice, fostă colecție. Pl. III, 29.

Emisiunea 6 – Marcus (Aurelius Antoninus Commodus), 180-191 p.Chr.

Av. [AY • KAI •] M • AY • – • AN • KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat și drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TIANΩN. Tyche, cu kalathos, stând din față și privind spre stânga, ține mâna dreaptă sprijinită pe o cârmă și pe brațul stâng cornul abundenței. Cerc perlat.

Pick -.

30. AE ⚡ 11,41 g; 26,5×27,1 mm; fostă colecție. Pl. IV, 30.

Av. [AY • KAI • M • AY • – • AN • KOMOΔOC]. Bust bărbos, laureat și drapat spre dreapta. Cerc perlat.

---

¹ Pick o redă ca fiind AY KAI M AYPH – KOMOΔOC, deoarece confundă prescurtările AY AN cu AYPH.

Rv. ΚΑΛΛΑ – [ΤΙΑΝΩΝ]. Hygiea stând din față și privind spre dreapta, ține în mâna dreaptă un șarpe pe care îl hrănește dintr-o pateră pe care o ține în mâna stângă. Cerc perlat.

Pick -.

31. AE 11,60 g; 26,89 mm. Din oferta casei de licitație Ancients Imports, 2006, lot 9185. Pl. IV, 31.

Emisiuni de nominal redus

Tip Eros ca zeu al morții (Thanathos), 180-191 p.Chr.

Avers 1

Av. AV • K • – M • AY • KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat și drapat spre dreapta. C. p.

Rv. ΚΑΛΛΑ – ΤΙΑΝΩΝ. Eros înaripat (ca geniu al morții), stând din față și privind spre dreapta, cu picioarele încrucișate, se sprijină cu ambele mâini pe o făclie așezată invers. Cerc perlat.

Pick 300.

32. AE 4,34 g; 18 mm. Din oferta casei de licitație Numismatik Naumann (formerly Gitbud & Naumann), Auction 51/ 05.03.2017, lot 234. Pl. IV, 32.

33. AE ⚡ 3,59 g; 18×18,6 mm; inv. MMB 1500 (colecția Dr. George Severeanu). Gramaticu 2009, p. 349, nr. 132, pl. 26. Pl. IV, 33.

Av. AV • K • – M • AY • KOMOΔOC. Ca mai sus, dar diferit stilistic.

Rv. Ca mai sus, dar diferit stilistic.

Pick 300.

34. AE ⚡ 2,66 g; 18,2 mm; fostă colecție. Pl. IV, 34.

Av. AV • K • – M • AY • KOMOΔOC. Ca mai sus, dar diferit stilistic.

Rv. Ca mai sus, dar diferit stilistic.

Pick 300.

35. AE 3,60 g; 20 mm. Din oferta casei de licitație Numismatik Naumann (formerly Gitbud & Naumann), Auction 67/ 01.07.2018, lot 307. Pl. IV, 35.

36. AE 3,44 g. Din oferta casei de licitație Creusy Numismatique SARL (formerly First-Auctions JMP Genève), Auction 1/ 01.12.2012, lot 952. Pl. IV, 36.

Avers 2

Av. AV • K • – M • AY • KOMOΔOC. Ca mai sus, dar diferit stilistic.

Rv. Aceeași ștanță ca mai sus.

Pick 300.

37. AE ⚡ 3,55 g; 18,3×18,8 mm; inv. MMB 1503 (colecția Dr. George Severeanu). Gramaticu 2009, p. 349, nr. 133, pl. 26. Pl. IV, 37.

Tip Afrodita și Priapos, 180-191 p.Chr.

Av. AV • K • – M • AY • KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat și drapat spre dreapta. C. p.

Rv. KΑΛΛΑ – [TIANΩN]. Afrodita nudă, stând din față, cu capul ușor spre stânga, ține în mâinile înălțate un arc și o săgeată; lângă ea, Priapos care este redat mai mic; el stă spre stânga, cu spatele spre zeiță.

Pick -.

38. AE 4,35 g; 19 mm; colecția L. Ruzicka. Ruzicka 1917, p. 93, nr. 300a, pl. 28. Pl. IV, 37.

39. AE 4,20 g; 17 mm; a fost în colecția G. Severeanu. Severeanu 1925, p. 17. Pl. IV, 38.

Monedă Callatis, Commodus (emisiunea 5) surfrapată

Av. Tip original - A[Y] • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC. Bust bărbos, laureat, drapat și cuirasat spre dreapta. Cerc perlat.

Se observă o surfrapare cu capul Demetrei cu vâl și cunună de spice de grâu spre dreapta (cu dimensiunile de 23,26 mm (H) și 13 mm (l). Sunt urme ale imaginii anterioare, ale chipului împăratului la profil, bărbie, nas, bust. În fața zeiței, a fost aplicată o contramarcă circulară, de 5,85×7,55 mm, cu un cap imperial spre dreapta.

Rv. KΑΛΛ[A] – TIANΩN. Zeus stând spre stânga, ține în mâna dreaptă întinsă un vultur (spre dreapta) și cu mâna stângă își ține haina. În fața zeului, în câmp stânga, un altar arzând.

Pick -.

40. AE ↑ 13,17 g; 28,9×29,7 mm. Internet, ebay nr. 221858530759, 2015. Pl. IV, 40.

Emisiuni pseudo-autonome callatiene de tip Demetra

Tip Dioscuri călări

Av. Bustul cu vâl, cunună de spice de grâu și mantie al Demetrei spre dreapta, având în față, în câmp dreapta, două spice de grâu. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑTIANΩ – N, începând din stânga sus. În câmp sus, Γ. Dioscurii cu bonete și mantii, călări, în galop spre dreapta. Cerc perlat.

Pick 281 variantă.

41. AE 7,23 g; 22 mm. Din oferta casei de licitație Solidus Numismatik, Auction 43/23.06.2019, lot 105. Pl. V, 41.

42. AE 6,94 g. Din oferta casei de licitație Numismatik Lanz München, Auction 158/05.06.2014, lot 74. Pl. V, 42.

Tip Corabie

Av. Bustul cu vâl, cunună de spice de grâu și mantie al Demetrei spre dreapta, având în față, în câmp dreapta, două spice de grâu. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ – TI, începând din stânga jos, din exergă; AN – ΩN redat sus invers, ca în oglindă. În câmp stânga, Γ. O corabie cu pânze navigând spre stânga.

Pick 287 variantă.

43. AE ↑ 7,79 g; 22 mm. Din oferta casei de licitație Classical Numismatic Group, Inc., Electronic Auction 181/ 06.02.2008, lot 50; din colecția J. S. Wagner. Pl. V, 43.
44. AE 7,07 g. Din oferta casei de licitație Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 191/ 11.10.2010, lot 1698. Pl. V, 44.

Tip Cunună

Av. Bustul cu vâl, cunună de spice de grâu și mantie al Demetrei spre dreapta, având în față, în câmp dreapta, un atribut neidentificat, grosolan, rămas de la imaginea anterioară. Cerc perlat. Bustul Demetrei a fost aplicat peste o reprezentare mai veche, fapt vizibil sus, în redarea neclară a vâlului, în câmp stânga, în imprimarea bustului, în dublarea profilului zeiței, la ochi, nas, gură.

Rv. KΑΛΛΑ / [TIA]NΩN, în jurul unei cununi alcătuită din patru spice de grâu. Cerc perlat.

Pick -.

45. AE 8,94 g; 28 mm. Piesa a fost editată în *La Galerie Numismatique* 2004, p. 51, nr. 212. Pl. V, 51.

Tip Cunună

Av. Bustul Demetrei, ca mai sus, dar diferit stilistic. Imaginea a fost aplicată peste o reprezentare mai veche, poate cu o acvilă stând pe un delfin spre stânga, ea fiind probabil o monedă de la Histria. Acest fapt e vizibil la bărbia zeiței și de asemenea, în fața ei, în câmp dreapta, se disting urmele unor litere, parcă TP. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ / [TIA]NΩN, în jurul unei cununi alcătuită din patru spice de grâu. Cerc perlat.

Pick -.

46. AE ↑ 6,05 g; 23×24,4 mm; fostă colecție. Pl. V, 52.

Tip Cunună

Av. Bustul Demetrei, ca mai sus, dar diferit stilistic. Imagine neîngrijită, cu urme de surfrapă în partea de jos, sub bărbie. Cerc perlat.

Rv. KΑΛΛΑ / [TIANΩN], în jurul unei cununi alcătuită din patru spice de grâu. Cerc perlat.

Pick -.

47. AE 5,93 g; 23 mm. Internet – ebay nr. 231794525999, 2015. Pl. V, 53.

În literatura de specialitate, emisiunile din vremea lui Commodus bătute la Callatis sunt destul de reduse, fiind înseriate la sfârșitul sec. XIX doar două tipuri monetare². Unul este de nominal superior, de 28 mm, cu legenda de avers redată eronat (cu AYPH în loc de AY AN) și cu imaginea unui împărat în uniformă militară, încununat de zeița cetății pe revers³. Cel de-al doilea, de nominal mai mic (20 mm),

---

² Pick 299-300.

³ Pick 299.

poartă pe revers pe Eros înaripat ca geniu al morții sprijinindu-se pe o torță inversată⁴. De aceea, noi încercăm să evidențiem prin demersul nostru o structură cât mai completă a emiterilor cu portretul ultimului dintre Antonini.

Prima emisiune este reprezentată de nouă piese de bronz, pe aversul cărora este redat chipul tânăr, imberb al împăratului, alături de legenda AYT • K • Λ • AYP – KOMOΔOC (pl. I, 1-9). Prezența în titulatură a *praenomen*-ului Lucius (*Aurelius Commodus*) indică faptul că legenda datează de la mijlocul anului 177 p.Hr. când Commodus devine augustus și asociat la domnie alături de tatăl său, Marcus Aurelius, până în octombrie 180 p.Hr. Împăratul își păstrează numele său de la naștere, Lucius în acest interval de timp, înlocuindu-l ulterior cu *praenomen*-ul Marcus (din 180), pe care îl va folosi până în anul 191; în acest an, el îl schimbă cu un al treilea nume, acela de Lucius Aelius (*Aurelius Commodus*), pe care îl utilizează până la sfârșitul vieții (192).

Interesant este faptul că micul atelier callatian emite piese cu primul său nume, Lucius Aurelius Commodus, care se datează efectiv în timpul lui Marcus Aurelius (161-180). Perioada celui din urmă este destul de puțin cunoscută din punct de vedere numismatic, fiind atestate doar câteva piese rare în literatură sau pe internet. Una dintre acestea este o monedă ce are pe avers chipul lui Marcus Aurelius, iar pe revers, portretul asociatului său la domnie, Lucius Verus, fapt care face ca ea să se dateze cert în perioada anilor 161-169⁵. Din vremea sa, mai sunt cunoscute pe lângă cele cu titulatura sa imperială, și câteva monede cu portretul soției sale, Faustina Minor (161-176), reduse ca număr, având pe revers aceeași zeiță Cybele, redată fie șezând pe un tron spre stânga⁶, fie stând călare pe un leu⁷. După cum se observă, această primă emisiune de la Commodus, bătută în vremea lui Marcus Aurelius, este destul de bogată, având mai multe reversuri cu imagini ale lui Poseidon, a zeiței Nike înaripată, cu Asklepios, prezent în mai multe variante, cu Hygieia și Herakles. Media de greutate a pieselor cunoscute se situează la circa 11,32 g.

Cea de-a doua emisiune este mai redusă cantitativ, ea debutând în prima parte a domniei lui Commodus ce se instalează singur pe tronul imperial în anul 180 p.Chr. (pl. II, 10-13). El preia numele de Marcus (*Aurelius Antoninus Commodus*), titulatură pe care o va păstra până în anul 191 p.Chr. Restul emiterilor de la Callatis poartă acest nume, astfel că ele au fost bătute până în acest an, în anumite momente ale domniei, fiind diferite din punct de vedere stilistic. Ceea ce surprinde la cea de-a doua emisiune sunt reprezentările de pe revers, inedite în iconografia imperială locală în sec. II p.Chr.: Hades-Sarapis însoțit de cerber, Isis pe prora unei corăbii sau Salus hrănind șarpele. O monedă de acest tip, cu Hades-Sarapis pe revers, a fost ilustrată în SNG Budapesta, relevând aceleași ștanțe⁸, iar o alta se păstrează în colecția Ashmolean

⁴ Pick 300.

⁵ O astfel de monedă este descrisă de Becker 1938, p. 24, pl. IV: AE 25 mm.

⁶ Pick 297.

⁷ Pick 298 și Gramaticu, Ioniță 2005, p. 51-63, pentru acest gen de reprezentare pe reversul monedelor de la Lucila, Crispina și Iulia Domna.

⁸ SNG Budapesta, p. 10, nr. 1: AE ↓ 13,90 g; inv. Magyar Nemzeti Múzeum - 5A.1983.26.

Museum, Oxford⁹. Pe ultima dintre piese este redat din față un personaj acoperit cu văl, pe care l-am identificat în virtutea atributelor sale: un sceptru și un coș cu fructe, precum și a prezenței șarpelui ce se încolățește pe o coloană, cu Salus, o divinitate des întâlnită pe monedele imperiale romane¹⁰. Ea derivă din zeița greacă Hygiea, dar are funcții diferite, deoarece reprezintă mai ales personificarea sănătății și a binelui public. Nu am putut să o identificăm cu Hygiea, deoarece diferă flagrant ca mod de reprezentare de zeița greacă așa cum este redată în emisiunea 1 (pl. I, 7) și 4 (pl. II, 15): o siluetă subțire, cu părul strâns la spate, în coc, fără văl, fără sceptru. O altă variantă ar fi fost împăratul, acoperit cu văl și togă, așa cum mai apare pe anumite emisiuni imperiale, dar nu se justifică prezența șarpelui în acest caz¹¹. Interesantă este adoptarea unei astfel de reprezentări pe monedele callatiene de către autoritățile locale, măsură care pare să nu mai fie repetată ulterior. O astfel de piesă, foarte uzată, cu trăsături abia vizibile, a fost descoperită la Constanța, în cartierul Viile Noi, ea ajungând astăzi în colecția Societății Numismatice Române¹². Media de greutate a monedelor din această emisiune, în număr de 5 ex., este înaltă, situându-se la circa 12,10 g, mai mult decât în etapa precedentă.

Acestea sunt urmate de emisiunea 3, care este reprezentată în catalogul nostru doar de o piesă (pl. II, 14). Imaginea de pe avers este ușor diferită de cea anterioară, relevând chipul împăratului cu o barbă scurtă, cu bustul laureat și drapat. Ștanța de revers pare identică cea precedentă, cu Hades-Sarapis, indicând faptul că emisiunea 3 îi urmează celei anterioare. Moneda pe care o ilustrăm face parte din oferta unei case de licitație, având o greutate de 10,91 g.

Pentru emisiunea 4, cunoaștem tot o piesă, cu trăsături asemănătoare ale bustului imperial redat anterior, dar nu identice, evidențiind o evoluție artistică și stilistică a acestuia (pl. II, 15). Reprezentarea Hygiei de pe revers este apropiată cu cea de pe prima emisiune (pl. I, 7), dar mai ales cu cea din următoarea grupă (pl. III, 25), însă starea de conservare a monedelor nu ne permite să ne dăm seama dacă este vorba despre o ștanță comună. Piesa din catalogul nostru este redată în oferta unei case de licitație, fiind singura pe care o avem ilustrată. O monedă cu această legendă de avers, AY • K • M • AY • – • ANT • KOMOΔOC, în jurul unui bust laureat, drapat și cuirasat, este descrisă și de L. Ruzicka în studiul său referitor la emisiunile grecești vest-pontice, dar fără a fi ilustrată¹³. Pe revers, este reprezentată Tyche, cu kalathos, stând spre stânga, ținând o cârmă și un corn al abundenței. Tot aici se situează conform referinței autorului la articolul lui L. Ruzicka și o monedă descoperită la Isaccea, jud. Tulcea, care se află astăzi în colecția Mănăstirii Cocos¹⁴. Ea este descrisă foarte sumar, fără ilustrație, fapt care a permis înregistrarea ei eronată în RPC IV, 1, la nr. 4306/4, la un alt tip de revers, din emisiunea 5.

⁹ RPC IV, 1, nr. 10516: AE ↓ 11,86 g; 28 mm.

¹⁰ BMC Roman IV, p. 776, nr. 474, pl. 103, 10.

¹¹ BMC Roman IV, p. 797, nr. 552, pl. 105, 9.

¹² Isvoranu 2012, p. 22, nr. 9: AE ↓ 10,45 g; 25 mm; inv. 1007/42.

¹³ Ruzicka 1917, p. 93, nr. 299a: AE 27 mm, din colecția sa.

¹⁴ Oberlander, Opaît 1984, p. 268, nr. 5: AE ⚡ 13,50 g; 27 mm; colecția Mănăstirii Cocos, nr. 312, cu trimitere la Ruzicka 1917, p. 93, nr. 299a.

Tot din această grupă poate face parte și o altă monedă care a fost găsită în așezarea antică de la Schitu, jud. Constanța (sat încorporat astăzi de către Costinești), care a fost identificată cu Parthenopolis¹⁵. Autorul nu redă decât legenda de avers, în virtutea căreia am situat-o în această grupă, fiind singura în care apare prescurtarea ANT de la Antoninus. Moneda este foarte ștearsă, astfel că pe revers nu s-a putut distinge nicio reprezentare. Media de greutate a pieselor pentru care avem datele tehnice, este de 13,88 g.

Emisiunea 5 este cea mai bogată în exemplare și tipuri de revers (pl. II-III, 16-29), fiind reprezentativă pentru perioada lui Commodus. Ea diferă de cele anterioare printr-o altă distribuție a legendei de avers, ca și printr-o imagine puțin diferită a bustului imperial. Pe revers, sunt imprimate diverse reprezentări: Apollo șezând, Hera însoțită de păunul său, Tyche sau Dionysos ithyphallic alături de panteră, Asklepios sau Hygiea, Herakles luptându-se cu doi șerpi sau împăratul încununat de zeița cetății. O piesă cu Apollo pe revers este editată în SNG Stancomb, relevând aceeași ștanță precum cele din catalogul nostru¹⁶. Zeul este imprimat și pe o emisiune păstrată în colecția Societății Numismatice Americane¹⁷. Reprezentarea lui Dionysos nud, ithyphallic, însoțit de panteră este inedită în iconografia monetară a cetăților de pe coasta de vest a Mării Negre. Ea nu a mai fost folosită ulterior, rămânând o imagine deosebită, singulară. O astfel de monedă este prezentă în colecția Dr. George Severeanu, având însă o stare slabă de conservare (pl. III, 21). Mai multe exemplare cu aceeași ștanță de avers, sunt descrise de L. Ruzicka în lucrarea sa, fără să fie din nefericire ilustrate: unul cu Hygiea pe revers, din colecția Muzeului Național de Antichități¹⁸, un altul cu eroul Herakles¹⁹, dar și o piesă cu împăratul încununat de zeița cetății²⁰. Un revers cu Hygiea este imprimat și pe o monedă din colecția Ashmolean Museum, Oxford: AE ↓ 11,64 g; 27 mm²¹. În colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța se află o piesă cu acest avers, dar cu imaginea de pe revers foarte ștearsă, astfel încât doar se sugerează prezența unui personaj spre dreapta ce stă cu piciorul pe o proră (?)²². Se pare că reversurile cu împăratul și zeița cetății sunt mult mai numeroase decât celelalte, fiind cunoscute încă două astfel de piese, una în colecția Ashmolean Museum, Oxford²³, precum și o alta păstrată în colecția Societății Numismatice Americane din New York²⁴. În baza de date online

¹⁵ Slobozianu, Țicu 1966, p. 694, nr. 3.

¹⁶ SNG Stancomb, nr. 867: AE ♀ 10,55 g; 25 mm. Această piesă a fost preluată și de Varbanov 2002, p. 61, nr. 404.

¹⁷ RPC IV, 1, nr. 3830/2: AE ↓ 12,70 g; 26 mm; inv. American Numismatic Society, New York, 1957.52.197.

¹⁸ Ruzicka 1917, p. 93, nr. 298z: AE 9,80 g; 28 mm. Piesa este menționată și ilustrată și în RPC, IV, 1, nr. 4540/1, unde se precizează că ea se află în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, inv. 298A.

¹⁹ Ruzicka 1917, p. 92-93, nr. 298y: AE 9,86 g; 27×28 mm, din colecția sa. Ea este preluată și ilustrată în RPC IV, 1, 4318.

²⁰ Ruzicka 1917, p. 93, nr. 299: AE 11 g; 28 mm, din colecția sa.

²¹ RPC IV, 1, nr. 4540/2.

²² RPC IV, 1, nr. 10807: AE ↓ 10,27 g; 27 mm; inv. MINAC 51403.

²³ RPC IV, 1, nr. 4306/3: AE ↑ 12,65 g; 26 mm; Ashmolean Museum (no. 191657).

²⁴ RPC IV, 1, nr. 4306/2: AE ↑ 11 g; 26 mm; inv. American Numismatic Society, New York - 1957.52.198.

Roman Provincial Coinage, IV, 1, nr. 4306/1, este înseriată și moneda editată de Pick 299 (unde a fost redată cu legenda de avers greșită), din fosta colecție Imhoof-Blumer și care se află astăzi în colecția Berlin, Staatliche Museen: AE ↓ 11,41 g; 28 mm; inv. I-B. De asemenea, în colecția Muzeului de Istorie din Sofia, se păstrează o astfel de monedă, pe care o descrie N. Mușmov în lucrarea sa²⁵. Media de greutate a monedelor din această bogată serie este de 11,57 g, ele reprezentând 38,23 % din totalul emiterilor de la Commodus.

Emisiunea 6 este reprezentată de două monede (pl. IV, 30-31) care sunt diferite din punct de vedere stilistic, cu un bust bărbos, laureat și drapat spre dreapta, cu o altă distribuție a titlului imperial în câmp: [AY • KAI •] M • AY • – • AN • KOMOΔOC. Reversurile ei cu Tyche și Hygiea sunt foarte asemănătoare cu cele ale emisiunii precedente (nr. 19, 25), dar nu putem spune dacă sunt identice, din cauza stării de conservare. Media de greutate de 11,50 g se aliniază mediei celorlalte piese, indicând faptul că standardul lor a fost păstrat pe întreaga perioadă a domniei. Concomitent cu monedele de nominal superior (ce variază între 25 până la 30 mm), au fost bătute și serii de piese mai mici, cu dimensiuni ce se grupează între 17 și 20 mm. Acestea sunt imprimate cu două tipuri de revers: cu Eros înaripat (ca geniu al morții, Thanathos) și celălalt cu Afrodita și Priapos. Prima reprezentare este mult mai cunoscută (pl. IV, 32-36), fiind imprimată pe un mai mare număr de piese (16 ex.). Dacă le privim cu atenție se observă că au fost folosite mai multe ștanțe pentru emiterea lor, fiind ușor diferite din punct de vedere stilistic. Pe lângă cele înseriate în catalogul nostru, din care două aparțin colecției Dr. George Severeanu, în literatura de specialitate sunt menționate mai multe piese cu Eros-Thanathos pe revers. Pick descrie în catalogul său o monedă de acest tip editată în sec. XIX de Murzakewicz²⁶, care va fi preluată mai târziu în RPC IV, 1, nr. 4307/1. N. Mușmov ilustrează o astfel de emisiune din colecția Muzeului de Istorie din Sofia²⁷, înseriată și de N. Varbanov în lucrarea sa²⁸.

În cadrul săpăturilor arheologice desfășurate în 1974, pe terenul dintre Mangalia (anticul Callatis) și stațiunea Saturn, au fost descoperite opt morminte de înhumatie prevăzute cu puț, cu compartiment de acces (dromos) și cameră funerară²⁹. Într-unul dintre ele, în mormântul comun al unei familii (M8), a fost descoperită o monedă callatiană de la Commodus, cu Eros-Thanathos pe revers, alături de multe alte obiecte ca: opaițe de lut, un unguentar și un bol de sticlă, verigi de argint, mărgel și un inel de bronz³⁰. Alte două piese de acest tip au fost găsite la Peceneaga, jud. Constanța, ele provenind din două colecții private, C. Mușat și I. Țințu (astăzi, în cadrul MINAC) care au fost alcătuite cu monede descoperite în această localitate și

²⁵ Mușmov 1912, p. 26, nr. 266. Piesa a fost preluată și de Varbanov 2002, p. 61, nr. 405.

²⁶ Pick 300; Murzakewicz, Odess. Mem. I, 316; VII, 6 (*non vidi*): AE 20 mm.

²⁷ Mușmov 1912, p. 26, nr. 267, pl. XII, 14.

²⁸ Varbanov 2002, p. 61, nr. 403.

²⁹ Bărlădeanu-Zavatin 1977, p. 127.

³⁰ Bărlădeanu-Zavatin 1977, p. 136, nr. 11: AE ↓ 3,50 g; 18 mm.

împrejurimi³¹. Autorii precizează că ambele piese sunt foarte tocite, fapt ce denotă circulația lor îndelungată. La fel de uzată este o monedă de bronz cu zeul înaripat pe revers, descoperită la Tropaeum Traiani de către paznicul cetății³². Piese callatiene cu Eros-Thanathos pe revers se păstrează în mai multe colecții muzeale: la British Museum, Londra³³, la München, Staatliche Münzsammlung³⁴, la Ashmolean Museum, Oxford, unde sunt înregistrate chiar două exemplare³⁵, precum și în fondul Societății Numismatice Americane din New York³⁶.

Așa cum reiese din enumerarea exemplarelor cunoscute, este o emisiune bogată, cu mai multe variante de ștanțe, bătută pentru a acoperi necesarul de monedă măruntă de pe piața cetății. Ea a fost emisă probabil în același timp cu emisiunea 5 (de nominal superior), care este cea mai bogată în reversuri și exemplare. Această ipoteză este sugerată de ultima piesă de tip Eros-Thanathos (pl. IV, 37), care are ștanța de avers diferită din punct de vedere stilistic de cele anterioare, având un cap bărbos mai alungit. Moneda prezintă trăsături de stil comune cu emisiunea 6 (de nominal superior), fapt ce permite situarea baterii ei în același timp cu această emisie târzie. Media de greutate a exemplarelor cunoscute se situează la 3,48 g, ele reprezentând 23,52 % din totalul emiterilor de la Commodus.

Un alt tip de revers al nominalului redus, cunoscut astăzi în literatură, este cel al Afroditei, cu fiul său, Priapos (pl. IV, 38-39). Prima monedă a fost semnalată de L. Ruzicka în studiul său, dar nu a ilustrat-o în întregime. G. Severeanu descrie o a doua monedă, cu aceleași reprezentări așa cum reiese din fotografii, dar cu diferențe față de piesa publicată de numismatul austriac. Astfel, în cazul piesei de la G. Severeanu, zeița înaltă în mâinile sale un arc și o săgeată, în timp ce la Ruzicka își aranjează sau își împletește părul. Cel din urmă îl înfățișează pe Priapos ca fiind bărbos, ithyphallic, ținând un sac cu fructe pe umăr, pe când G. Severeanu este mult mai rezervat în descriere. În această situație doar editarea unor noi monede de acest tip va permite lămurirea detaliilor stilistice. Media de greutate a celor două exemplare este foarte înaltă, de 4,27 g, față de cea a monedelor din celelalte tipuri, fapt ce ne determină să propunem o datare ușor mai timpurie a lor, anterioară față de cele cu Eros-Thanathos. Ne întrebăm dacă ele nu au fost bătute în timpul emisiunilor 2-4 sau poate la începutul emisiunii 5 (de nominal superior).

³¹ Munteanu, Ocheșeanu 1975, p. 195, nr. 47: AE ↑ 2,41 g; 18 mm; inv. 516, și nr. 48: AE ↑ 2,86 g; 18 mm; inv. 488.

³² Ocheșeanu, Papuc 1975, p. 429, nr. 400: AE ↯ 2,45 g; 18,5 mm; inv. MINAC 9526; Vertan 2002, p. 302, nr. 65, apud Radu Ocheșeanu, *Catalogul descoperirilor monetare izolate de la Tropaeum Traiani*, manuscris II, nr. 1.

³³ RPC IV, 1, nr. 4307/2: AE ↑ 3,50 g; 18 mm; inv. British Museum 1975-4-11-6.

³⁴ SNG München, 248, care a fost reluată în RPC IV, 1, nr. 4307/3: AE ↑ 4,01 g; 18 mm.

³⁵ RPC IV, 1, nr. 4307/5: AE ↯ 4,70 g; 20 mm; inv. 197067, și nr. 4307/6: AE ↑ 3,65 g; 20 mm; inv. 207767.

³⁶ RPC, IV, 1, nr. 4307/4: AE ↯ 4,14 g; 20 mm; inv. American Numismatic Society - 1957.52.195.

Tip emisiune	Număr exemplare	Procente	Media de greutate / nr. exemplare	Datare
Emisiunea 1	9	13,23 %	11,32 g / 7 ex.	177-180
Emisiunea 2	7	10,29 %	12,10 g / 5 ex.	180
Emisiunea 3	1	1,47 %	10,91 g / 1 ex.	181-183
Emisiunea 4	4	5,88 %	13,88 g / 2 ex.	
Emisiunea 5	26	38,23 %	11,57 g / 21 ex.	185
Nominal redus tip Afrodita/Priapos	2	2,94 %	4,27 g / 2 ex.	
Nominal redus tip Eros/Thanathos	16	23,52 %	3,48 g / 14 ex.	
Emisiunea 6	2	2,94 %	11,50 g / 2 ex.	188-189
Nominal redus tip Eros/Thanathos	1	1,47 %	3,55 g / 1 ex.	
TOTAL	68	100 %		

Table 1. Structura emisiunilor de la Callatis cu numele împăratului Commodus.

În ceea ce privește succesiunea emiterilor de la Callatis, noi propunem, în virtutea analogiilor stilistice cu portretul împăratului de pe emisiunile romane de sesterți, următoarea schemă:

- Emisiunea 1 – anii 177-180, cu tatăl său, Marcus Aurelius, în virtutea *praenomenului* Lucius de pe avers

- Emisiunea 2 – din anul 180, când se instalează singur împărat al Imperiului Roman³⁷

- Emisiunile 3 și 4 – par să se situeze în perioada imediat următoare preluării domniei, anii 181-183, așa cum reiese din analogiile stilistice cu reprezentările portretului imperial³⁸

- Emisiunea 5 – cea mai abundentă (la care adăugăm și piesele de nominal inferior de tip Afrodita și Priapos³⁹, precum și cele de tip Eros/Thanathos) ar putea fi plasată la scurt timp după emiterile anterioare, posibil în anul 185⁴⁰

- Emisiunea 6 – pare să fie ultima din cele dedicate acestui împărat, așa cum reiese din stilul redării bustului și se situează cândva în ultima parte a domniei, fără a depăși anul 191, probabil în anii 188-189⁴¹. Concomitent cu ea, au fost emise și piese de nominal redus, de tip Eros-Thanathos, într-un stil artistic foarte asemănător.

În ceea ce privește abordarea tipurilor monetare, se observă o abundență de imagini neconvenționale în vremea lui Commodus. Atelierul monetar din Callatis este foarte conservator în adoptarea unor reprezentări, el preferând folosirea unor imagini

³⁷ BMC Roman IV, nr. 379, pl. 101, 1, Roma, anul 180.

³⁸ BMC Roman IV, nr. 453, pl. 103, 1, Roma, anul 181 sau nr. 480, pl. 104, 1, Roma, anii decembrie 181 - decembrie 182.

³⁹ Nu este exclus ca cele de tip Afrodita și Priapos să fie puțin mai timpurii, să fi fost bătute în același timp cu emisiunile 2-4, dar deocamdată e doar o ipoteză.

⁴⁰ BMC Roman IV, nr. 528, pl. 105, 2, Roma, anii decembrie 183 - decembrie 184.

⁴¹ BMC Roman IV, nr. 611, pl. 107, 8, Roma, anii 186-189.

standard, cel puțin pentru emisiunile pseudo-autonome de tip Demetra – Cunună, Dioscuri, Corabie, sau Herakles / atributele eroului și orașului (măciucă, tolă cu arc, spice de grâu). Până la acest împărat, nici nu avem prea multe emisiuni imperiale. La Nero, este semnalată o singură emisiune, cu o cunună de spice de grâu pe revers, urmată câteva decenii mai târziu de o serie de emiteri cu numele lui Antoninus Pius, toate având pe revers capul eroului cetății, Herakles⁴². Pentru Marcus Aurelius este semnalată în literatură o emisiune cu portretul lui Lucius Verus pe revers, care s-ar data între anii 161-169 și care pare singura cunoscută în oferta online a caselor de licitație⁴³. În vremea ultimului dintre Antonini, sunt imprimate reprezentări inedite ale zeităților ca Apollo, Dionysos ithyphallic, Afrodita și Priapos, Hera, Herakles luptând cu șerpii, ale personajului identificat ca fiind Salus, care nu se mai repetă ulterior în iconografia monetară a sec. III p.Chr.

Trebuie să avem în vedere faptul că atelierele din cetățile grecești băteau monede în anumite momente, operațiunile fiind determinate de evenimente istorice, ca de pildă, urcarea unui nou împărat pe tronul imperial, dar și de necesitățile de numerar de pe piața locală și de metalul disponibil. Nu exista o periodicitate strictă în baterea emisiunilor locale. Puteau trece câțiva ani până la o nouă emiterie. Cu toate acestea, existența atâtor emisiuni și similitudinile portretului imperial cu cel de pe monedele romane, indică o strânsă legătură între activitatea atelierului din Callatis și autoritățile oficiale romane. Totodată, monetăria callatiană bate în același timp cu monedele cu bustul imperial și emisiuni pseudo-autonome, specifice orașului, cu capul Demetrei⁴⁴ sau al lui Herakles⁴⁵ pe avers.

În vremea lui Commodus, în Dobrogea, nu se constată evenimente deosebite. Politica imperială spre deosebire de cea a lui Marcus Aurelius se îndreaptă spre reconcilierea cu populațiile barbare din nord, de peste graniță, pentru a restabili liniștea în provincii, atât în Dacia, cât și în Moesia Inferior. Încă din anul 180, imediat după moartea tatălui său, Commodus încheie tratate de pace cu barbarii în condițiile stabilite de tatăl său, astfel că aceștia erau obligați să se retragă la 38 de stadii distanță de Istru, sau chiar mai mult (ca în cazul sarmaților iazygi)⁴⁶. Urmează o perioadă de liniște tulburată doar de câteva atacuri ale sarmaților iazygi, ale dacilor liberi, ale vandalilor și burilor la granițele Daciei, care au fost respinse de trupele romane. În urma acestora, una dintre măsurile luate a constat în deportarea a 12000 de daci liberi în interiorul provinciei, precum și obligația impusă sarmaților, vandalilor și burilor de a nu se apropia la mai puțin de 7 km de granițele Daciei.

În Dobrogea, continuă activitatea de reconstrucție de după atacul costobocilor din anul 170, din timpul domniei lui Marcus Aurelius. Pacea era asigurată în zonă de trupele legiunii *XI Claudia*, care își are garnizoana la Durostorum, dar și de unități, vexilații ale legiunii *I Italica* stabilită la Novae, care erau detașate la Troesmis, la Barboși sau Tomis. În vremea lui Commodus, s-au efectuat reparații ale drumurilor, așa

⁴² Gramaticu, Ioniță 2003, p. 59-60, trei tipuri de emisiuni.

⁴³ Becker 1938, p. 24.

⁴⁴ Marin, Ioniță 2018, p. 583-584.

⁴⁵ Gramaticu, Ioniță 1998-2003, p. 67-71.

⁴⁶ DID II, p. 175-176; Tudorică 2006, p. 64.

cum indică un fragment de stâlp miliar, ce poartă numele împăratului. Autoritățile locale închină altare sau dedică inscripții pentru sănătatea împăratului la Tropaeum Traiani (181), la Capidava (188), la Callatis, unde sunt atestate două fragmente de calcar cu dedicații pentru Commodus, sau la Ulmetum (191). În comuna Neatârnarea, jud. Tulcea a fost descoperit un altar votiv din calcar dedicat împăratului și soției sale de către primarul localității, Maximus, în anul 187⁴⁷. Datarea inscripției a fost efectuată pe baza mențiunii în text a numelui a doi consuli, Crispianus și Aelianus.

Din punct de vedere numismatic, se constată o reducere a intrărilor de numerar roman imperial în provincie față de împărății precedenți⁴⁸. Dar reducerea aceasta a fost suplinită prin creșterea producției monetare a cetăților grecești⁴⁹, care ajunge la proporții însemnate în masa monetară utilizată în provincia moesică (78 %) ⁵⁰. Acest fenomen se amplifică și mai mult în timpul lui Septimius Severus, apogeul producției monetare locale fiind atins în vremea dinastiei Severilor.

În acest sens, relevantă este și situația descoperirilor izolate de monede din vremea lui Commodus în Dobrogea. Astfel, monede cu numele împăratului emise la Histria au fost semnalate chiar în interiorul cetății⁵¹, dar și la Babadag, jud. Tulcea⁵².

Mult mai numeroase sunt piesele emise de Tomis din aceeași perioadă. Două monede au fost aflate întâmplător în orașul antic: una de 2 assaria în cursul lucrărilor de canalizare de pe str. Traian⁵³, precum și o alta foarte tocită de nominal superior⁵⁴. De pe teritoriul județului Constanța, provin alte două monede tomitane de la același împărat, de nominal redus⁵⁵. Câteva emisiuni fac parte din inventarul funerar al unor morminte de înhumăție descoperite în Tomis: o monedă de tip Regling 2683 a fost aflată într-un mormânt descoperit în Piața Ștefan cel Mare⁵⁶, o alta într-un inventar bogat al unei inhumații comune datată la sfârșitul sec. II, alături de cercei de aur, un opaiț, cupe și cănițe de lut, vase de sticlă, o oglindă de bronz, inele și verigi de metal⁵⁷. Într-un alt mormânt, este prezentă o astfel de monedă, alături de o alta mai târzie de la Geta, dar și una de la Hadrianopolis (Caracalla), împreună cu piese de bronz pentru mobilier, un vas și un buton de la o baghetă de sticlă, astfel că el se datează ulterior, în al doilea sfert al sec. III⁵⁸. O monedă foarte uzată, care a fost atribuită nesigur lui Commodus sau Septimius Sever, este depusă ca ofrandă într-un grup de șase piese, alături de un inventar bogat, cu obiecte de podoabă de aur și de argint, într-un mormânt târziu, din perioada post Severus Alexander⁵⁹.

---

⁴⁷ ISM I, p. 480, nr. 368.

⁴⁸ Petac 2010, p. 33, pentru provincia Dacia.

⁴⁹ Aceeași concluzie reiese și din numărul emisiunilor monetare cu portretul lui Commodus de la Callatis în raport cu cele anterioare de la Antoninus Pius, mult mai reduse, conform Gramaticu, Ioniță 2003, p. 59-60.

⁵⁰ Vertan 2002, p. 69.

⁵¹ Poenaru-Bordea 1971, p. 330, nr. 10.

⁵² Bărbulescu, Ocheșeanu 1990, p. 227, nr. 3: AE 29 mm; tip Ruzicka 1917, nr. 485.

⁵³ Ocheșeanu, Papuc 1973, p. 356, nr. 126: AE 22 mm, cu Asklepios pe revers, cu litera B.

⁵⁴ Vertan, Custurea 1992, p. 386, nr. 1411: AE 25 mm, tip Regling 2698, inv. MINAC 56948.

⁵⁵ Isvoranu 2011, p. 478, nr. 24-25; AE 22-23 mm, cu Nike și Asklepios pe revers.

⁵⁶ Ocheșeanu, Papuc 1976, p. 217, nr. 519: AE 25 mm.

⁵⁷ Bucovală, Pașca 1991, p. 219-223 (M 21).

⁵⁸ Bucovală, Pașca 1991, p. 199-201 (M 35).

⁵⁹ Bucovală, Pașca 1991, p. 223-227 (M 22).

În ceea ce privește emisiunile romane imperiale, sunt semnalate în Constanța descoperirea unei monede de bronz foarte tocite de la Crispina cu ocazia unor săpături de salvare⁶⁰ și prezența a doi denari, dintre care unul de la Commodus, într-un mormânt de inhumatie, împreună cu trei opaițe de lut⁶¹. Un sestert de la Crispina a fost găsit la Rasova, jud. Constanța⁶², iar o monedă de bronz de nominal redus, foarte tocită, de la Commodus, provine de la Târgușor, jud. Constanța⁶³. Într-un lot de monede adunat din regiunea Dobrogei, care se păstrează la Muzeul Brukenthal din Sibiu, sunt înseriate două monede romane uzate (ași) și un denar de la același împărat⁶⁴. La aceste descoperiri, se adaugă doi denari de argint, unul de la Hârșova, jud. Constanța, datat în anul 192, din colecția A. Crăciun⁶⁵ și un altul aflat în așezarea antică de la Târgușor, jud. Constanța, din anii 190-191⁶⁶.

În circulația monetară din Dobrogea din această perioadă, se remarcă prezența izolată a unor emisiuni din cetățile sud-pontice, confirmând circulația oamenilor, dar și a unităților militare, dinspre nord spre sud⁶⁷. La Niculițel, jud. Tulcea, este semnalată o monedă de bronz de nominal redus, cu numele împăratului, bătută la Nicaea în Bithynia⁶⁸. Un medalion de bronz de la Commodus emis la Pergam a ajuns în zona dobrogeană, menținându-se câteva decenii în circulație, până când ajunge în ofranda funerară a unui mare mormânt comun din Constanța, lucrat din lespezi de calcar, ce a fost datat după obiectele din inventar în sec. III-IV p.Chr.⁶⁹

La acestea adăugăm descoperirile de monede de la Commodus emise de Callatis, din care avem în acest moment: o piesă din emisiunea 2 aflată la Constanța, în cartierul Viile Noi⁷⁰, o monedă din emisiunea 4 descoperită la Isaccea, jud. Tulcea (azi în colecția Mănăstirii Cocoș)⁷¹, o monedă probabil din aceeași emisiune găsită în așezarea antică de la Schitu, jud. Constanța⁷², patru piese de nominal redus de tip Eros-Thanathos aflate la Mangalia⁷³, la Peceneaga, jud. Constanța (2 ex.)⁷⁴ și Adamclisi⁷⁵. Dacă adunăm toate descoperirile izolate de monede de la Commodus, indiferent de emitent, semnalate în Dobrogea, rezultă un total de 28 exemplare⁷⁶. Ele oferă

⁶⁰ Vertan, Custurea 1984, p. 246, nr. 878.

⁶¹ Bucvală, Pașca 1991, p. 209 (M 18).

⁶² Ocheșeanu, Papuc 1976, p. 231, nr. 625.

⁶³ Vertan, Custurea 1984, p. 248, nr. 900: AE 2,66 g; 18,5 mm, inv. MINAC 53829, din anul 183; Bărbulescu, Ocheșeanu 1990, p. 236, nr. 51a / 3.

⁶⁴ Talmațchi, Munteanu 2015-2016, p. 514, lot A, nr. 13-14: doi ași de la Commodus; Talmațchi, Munteanu 2015-2016, p. 516, lot B, nr. 6: un denar din anii 188-189.

⁶⁵ Vertan, Custurea 1982, p. 280, nr. 474.

⁶⁶ Vertan, Custurea 1988-1989, p. 377, nr. 1260; Bărbulescu, Ocheșeanu 1990, p. 238, nr. 51/6 (addenda).

⁶⁷ Vojvoda, Crnobrnja 2018, p. 133-134.

⁶⁸ Bărbulescu, Ocheșeanu 1990, p. 231, nr. 10: AE 2 g; 14 mm; de tip Waddington 1910, p. 436, nr. 299.

⁶⁹ Chiriac 1990, p. 351: AE ↓ 36,95 g; 41 mm, inv. MINAC 53510.

⁷⁰ Isvoranu 2012, p. 22, nr. 9.

⁷¹ Oberlander, Opaiț 1984, p. 268, nr. 5.

⁷² Slobozianu, Țicu 1966, p. 694, nr. 3.

⁷³ Bărlădeanu-Zavatin 1977, p. 136, nr. 11.

⁷⁴ Munteanu, Ocheșeanu 1975, p. 195, nr. 47-48.

⁷⁵ Ocheșeanu, Papuc 1975, p. 429, nr. 400.

⁷⁶ Aici au fost incluse și cele din inventarele funerare, în număr de 6 ex.

următoarea situație procentuală: emisiunile cetăților grecești vest-pontice au o pondere de 60,7 % (17 ex.), fiind urmate de monedele romane imperiale cu 32,1 % (9 ex.) și alte piese grecești din sud cu 7,1 % (2 ex.).

În ceea ce privește masa teaurizată în această perioadă, cele câteva depozite sunt alcătuite preponderent din emisiuni romane. Un tezaur reprezentativ pentru această perioadă este cel denumit Dobrogea passim, ante 2016, alcătuit din 70 de sesterti începând de la Traian, care se încheie în anul 192, fiind ascuns în perioada următoare, în împrejurările unei stări de agitație provocate de pregătirea unui atac al populațiilor din nord, care ar fi eșuat din cauza unei furtuni (193-196)⁷⁷. În literatură este semnalat depozitul de la Comana, jud. Constanța, anii 1990, alcătuit din 18 monede romane de bronz ce se distribuie începând de la Traian până la Commodus⁷⁸. Pe de altă parte, se menționează doar un mic tezaur de denari de argint descoperit la Histria în anul 1952, compus din 10 denari romani imperiali emiși între Vespasian și Commodus⁷⁹.

Acestor aflări li se adaugă un depozit funerar descoperit la Neptun - Mangalia Nord în anii 1970 în cursul unor săpături de salvare⁸⁰. Structura sa este interesantă pentru faptul că este alcătuit din opt monede de bronz, din care patru ex. sunt monede romane imperiale de la Tiberius, Vespasian și Antoninus Pius (2), iar celelalte sunt o piesă de la Commodus bătută la Tomis și emisiuni pseudo-autonome de tip Herakles de la Callatis datate în vremea aceluiași împărat (3 ex.)⁸¹. El oferă o proporție egală a monedelor imperiale și a celor grecești, fiind singurul depozit editat, care conține monede bătute la Callatis și Tomis, în stadiul actual al cercetărilor. În raport cu domnia anterioară a lui Marcus Aurelius, se constată o reducere evidentă a numerarului teaurizat, de la șase depozite înseriate la trei tezaure la Commodus⁸². Probabil că acest fenomen se datorează unei reduceri evidente a intrărilor de monedă imperială romană, dar el poate fi determinat și de lipsa resurselor în condițiile desfășurării unei activități intense de construcție și refacere în întreaga zonă dobrogeană.

Din analiza descoperirilor izolate, rezultă că o mare parte a masei monetare aflată în circulație pe piețele locale din Moesia Inferior este asigurată de cetățile grecești (60,7 %) și doar o treime de autoritățile imperiale. În ceea ce privește monedele grecești venite din sud, reprezentate de 7,1 %, ele pot fi destul de controversate, deoarece au ajuns în zonă mai târziu, în urma campaniilor lui Septimius Severus și Caracalla în Orient. Totuși, aceste procente sunt de păstrat și de avut în vedere pentru alte piese care ar fi putut ajunge în Dobrogea și ar fi circulat în vremea lui Commodus. Aportul monedei romane imperiale este evidențiat mai clar în masa numerarului teaurizat, unde toate depozitele din această regiune⁸³, care se încheie în vremea acestui împărat sau la începutul domniei lui Septimius Severus, sunt alcătuite mai ales din bronzuri (sesterti,

⁷⁷ Marin, Petac 2019, p. 147-153.

⁷⁸ Custurea, Talmațchi 2011, p. 399-400, Addenda, nr. 3. Comana, jud. Constanța.

⁷⁹ Condurachi 1953, p. 110; Custurea, Talmațchi 2011, p. 221, nr. 61 (IV).

⁸⁰ Ocheșeanu, Papuc 1973, p. 370-372.

⁸¹ Gramaticu, Ioniță 1998-2003, p. 55, grupa IV/5 și p. 68-69.

⁸² Nu s-a luat în considerare depozitul funerar de la Neptun - Mangalia Nord, deși starea de conservare și greutatea celor mai recente piese, cele grecești, pledează pentru îngroparea lui în vremea lui Commodus, la sfârșitul domniei lui.

⁸³ Dobrogea passim, ante 2016; Comana, jud. Constanța, anii 1990; Histria, 1952.

ași, dupondii) și mai puțin din denari. Ofranda funerară de la Neptun - Mangalia Nord în anii 1970 este singura care conține monede grecești bătute la Tomis și Callatis, prezența lor pledând pentru datarea mormântului spre sfârșitul domniei lui Commodus.

Cu toate că nu reiese din descoperiri alocarea unor resurse din partea autorităților romane, sunt elemente care ne relevă o legătură mai mult sau mai puțin strânsă între activitatea atelierelor monetare locale și măsurile economice, politice adoptate de împărat și aplicate în provincii prin legații săi imperiali. Nu se știe foarte clar până unde ajungea gradul de implicare al membrilor administrației imperiale în desfășurarea activității instituțiilor locale ale cetăților grecești, mai ales că ele se bucurau de o oarecare autonomie. Dar din succesiunea emiterilor cu capul imperial, rezultă că atelierelor monetare trebuiau să respecte niște imagini-tip ale portretului împăratului, precum și un anumit standard de calitate în baterea emisiunilor. Totodată, dincolo de necesitățile de numerar pe piața locală sau alte probleme specifice provinciale, ele erau influențate și de regulile economice stabilite în imperiu, reforme sau devalorizări monetare.

Acest fapt este sugerat de o monedă de bronz de la Callatis, bătută pentru Commodus, aflată în oferta online a unei case de licitație (pl. IV, 40). Ea aparține emisiunii 5, fiind imprimată cu legenda AY • KAI • M • AY • AN • – KOMOΔOC, pe care am situat-o ipotetic spre anul 185. Pe avers, peste imaginea inițială, a fost aplicată o ștanță, mai mică, cu înălțimea de 23,26 mm și lățimea de 13 mm, cu capul Demetrei cu vâl și cunună de spice spre dreapta. Această reprezentare este specifică emisiunilor pseudo-autonome, ea reprezentând valoarea de 3 assaria (Γ). Se observă urme ale imaginii anterioare, ale împăratului la profil, bărbie, nas și bust. Spre deosebire de moneda originală, se constată că pe cea surfrapată, legenda de avers începe mult mai sus în raport cu bustul, astfel încât se distinge o decalare față de tiparul emisiunii 5, unde legenda începe de sub bust. Aceasta înseamnă că ea este ori o altă ștanță înrudită din aceeași emisiune, ori un rebut, o baterie nereușită a aversului. Pe revers, este redată o imagine inedită, cu Zeus ce ține un vultur, având în față un altar aprins. Ceea ce surprinde este faptul că nu a fost aplicată o surfrapă și pe revers, aici rămânând imaginea inițială.

În speranța unei identificări corecte a emisiunii pseudo-autonome, noi am comparat surfrapa cu toate monedele de acest gen cu bustul Demetrei. Am ținut seama de câteva elemente specifice, care se disting: numeroasele pliuri ale vâlului purtat de zeiță, profilul acesteia, al nasului, al ochilor și forma bustului. Astfel, cea mai apropiată formă este reprezentată de emisiunea pseudo-autonomă de tip Demetra, pe care am descris-o aici pentru comparație, cu cele două tipuri specifice de revers: tip Dioscuri călări și tip Corabie (pl. V, 41-44). Trebuie să remarcăm că ștanța aplicată pentru surfrapare (23,26 mm) este mai mică decât flanul monedei de la Commodus (29,7 mm), deoarece s-a păstrat legenda cu titulatura imperială. Pe de altă parte, ștanța folosită pentru surfrapă este mai mare decât cea aplicată pe moneda pseudo-autonomă (18 mm), ceea ce înseamnă că a fost confecționată special pentru aplicarea pe monedele cu cap imperial, pentru operațiunea de surfrapare. Deoarece între ea și piesele de tip Demetra ilustrate se constată mai multe trăsături stilistice asemănătoare, chiar comune, se poate afirma că ele au fost executate în același interval de timp. Nu se disting pe avers cele două spice de grâu aflate în fața bustului zeiței pe moneda pseudo-autonomă, poate

datorită contramărcii imprimate ulterior, și nici cercul perlat. Aceasta se poate datora și modului de realizare, fiind nereușit ca urmare a unei insuficiente apăsări.

Tot pe avers, în fața zeiței, a fost aplicată o contramarcă circulară, de 5,85×7,55 mm, cu capul laureat al unui împărat spre dreapta. Aceasta înseamnă că după surfrapare, piesa a rămas în circulație, fiind antrenată în schimburile comerciale o perioadă îndelungată de timp. Dacă vom trece în revistă contramărcile folosite în epoca imperială⁸⁴, vom observa că acest tip de poanson a fost folosit mai ales în cetățile din sud, în Bithynia, la Nicaea, Nicomedia și Prusias ad Hypium (pl. VI, 45-50)⁸⁵. Situația aceasta nu trebuie să ne surprindă dacă avem în vedere circulația oamenilor și a mărfurilor dinspre nord spre sud și invers. Dar se pare că au existat și anumite împrejurări care au favorizat circulația monedei și contramarcarea ei. În anul 214, împăratul Caracalla, înainte de plecarea sa în Orient în campania împotriva Imperiului Part, este înștiințat că ar fi existat anumite probleme, frământări create de carpi sau goți pe granița dunăreană. Din acest motiv, el se îndreaptă cu trupele spre est, dar ajunge doar până la Sirmium, poate și Novae, când este anunțat de rezolvarea situației conflictuale. Se pare că de aici, conform izvoarelor, împăratul se îndreaptă prin Tracia și Macedonia spre Hellespont⁸⁶. În drumul său spre regatul part, împăratul va petrece iarna anului 214 la Nicomedia, unde își va sărbători și ziua de naștere pe 4 aprilie 215. Așa cum explică și C. J. Howgego, trecerea trupelor imperiale, precum și staționarea lor în zonă, au determinat autoritățile locale să contramarcheze masa monetară aflată în circulație pe piața locală⁸⁷. În aceste împrejurări, atât la Nicaea, Nicomedia sau Prusias ad Hypium, au fost aplicate poansoane cu capul împăratului Caracalla, fapt ce permitea folosirea monedelor de pe piață alături de emisiunile imperiale. La Nicaea, în vremea lui, a fost aplicată pe aversul monedelor o primă contramarcă, ovală, de 9×11 mm, cu Nike înaripată spre dreapta, înălțând în mâna dreaptă o cunună (pl. VI, 45-46)⁸⁸. Howgego arată că ea a fost imprimată pe emisiuni locale bătute înainte de anul 209 p.Chr., ceea ce înseamnă că operațiunea de contramarcare cu Nike a avut loc la începutul domniei lui Caracalla. Motivul aplicării ei nu este foarte clar. Numismatul englez presupune că alegerea lui Nike se referă mai curând la numele cetății, la sărbătorile și jocurile dedicate împăratului, legate de cultul imperial, decât să fie legată de o anumită victorie a cetății. Odată cu sosirea trupelor imperiale în zonă, este aplicată în anul 214 o a doua contramarcă pe avers, cea cu capul imperial⁸⁹.

La Nicomedia, poansonul cu capul imperial a fost aplicat doar pe reversul monedelor⁹⁰. Astfel, am ilustrat câteva piese de la Nicaea, contramarcate de vecina ei în această împrejurare: două monede de la Commodus (pl. VI, 47-48), cu un poanson

---

⁸⁴ Howgego 1985.

⁸⁵ Marin, Ioniță 2019, p. 71-74.

⁸⁶ FHD I, p. 705, Dio Cassius, LXXVII, 16, 7; p. 710, Herodian, IV, 7, 2 și IV, 8, 1.

⁸⁷ Howgego 1985, p. 4.

⁸⁸ Howgego 1985, 254.

⁸⁹ Howgego 1985, nr. 65. Ca exemplu, am ilustrat două piese de la Nicaea (pl. VI, 45-46). Una este o monedă de la Commodus, din oferta Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 247/ 10.03.2017, lot 4395: AE 11,25 g; 30 mm. Cealaltă este de la Geta caesar, din oferta Numismatik Naumann (formerly Gitbud & Naumann), Auction 52/ 02.04.2017, lot 255: AE 10,12 g; 27 mm.

⁹⁰ Howgego 1985, 67.

foarte asemănător⁹¹ și una chiar de la Caracalla Caesar (pl. VI, 49)⁹². Se pare că și autoritățile din Prusias ad Hypium și-ar fi contramarcă propriile emisiuni pe avers cu capul împăratului cu acest prilej⁹³. Moneda de la Geta este o dovadă că ele au procedat la fel ca orașele din apropiere, aplicând un poanson cu capul lui Caracalla (pl. VI, 50)⁹⁴. Din analiza contramărcilor, chiar a celor pentru aceeași cetate, reiese că au fost folosite mai multe poansoane. Din punct de vedere stilistic, contramarca aplicată pe moneda de la Callatis se înrudește cu poansoanele imprimate de Nicaea. În consecință, înclinăm să atribuim poansonul acestei cetăți, fapt susținut și de utilizarea lui pe aversul piesei. Expediția lui Caracalla în Orient este un motiv în plus pentru ajungerea piesei callatiene în sud dincolo de operațiunile comerciale ale orașelor de pe litoral. Acum este posibil să fi ajuns și alte emisiuni din zona sudică, ca de pildă medalionul de la Commodus, bătut la Pergam, care a fost depus ca ofrandă funerară într-un mormânt din Constanța datat în sec. III-IV⁹⁵. Este foarte probabil ca și contramarca de pe moneda noastră să fi fost aplicată în vremea lui Caracalla, moment în care s-au semnalat cele mai multe piese contramarcate în zona sud-pontică.

Întorcându-ne la perioada lui Commodus și a urmașilor săi în Dobrogea, se pot observa în literatura de specialitate și alte piese care au fost sufrapate în această perioadă. Astfel, în cataloagele de licitație, am identificat trei monede aparținând unei emisiuni foarte rară de la Callatis. Piesele au fost imprimate pe avers cu aceeași imagine, bustul Demetrei cu vâl și cunună de spice de grâu spre dreapta, peste reprezentări mai vechi, în timp ce pe revers, este redată legenda cetății, în jurul unei cununi alcătuită din patru spice de grâu. Dacă le comparăm, se poate remarca faptul că au ștanțe diferite de avers, în ciuda reversului foarte asemănător. Pe aversul primei dintre ele⁹⁶, de dimensiuni mai mari, de 28 mm, se disting urmele de surfrapă (24 mm), de imprimare nereușită: în partea de sus, vâlul este neclar; profilul zeiței este dublat, fapt vizibil la ochi, nas, gură; în fața ei, a rămas un element masiv, grosolan, din reprezentarea anterioară; umărul ei este neclar, indicând un rest din prima imagine (pl. V, 51). Cea de-a doua monedă, dintr-o fostă colecție, este de dimensiuni mai reduse, de 23×24,4 mm, fiind imprimată tot cu un bust al Demetrei, dar mai mic (18 mm). Sunt evidente urme de surfrapare, de batere stângace în redarea vâlului zeiței, pe cap și în spatele bustului, cu urme ale imaginii anterioare la bărbie și în zona gâtului, cu urme de litere în fața ei, în câmp dreapta, poate TP (pl. V, 52). Pe revers, nu sunt urme de surfrapare, exact ca pe moneda lui Commodus. Ultima piesă din această serie, mai mică decât celelalte (23 mm), nu prezintă pe avers urme de dublă batere decât sub bărbia zeiței, în partea de jos a flanului (pl. V, 53).

⁹¹ Prima piesă aparține ofertei casei de licitație Savoca Numismatik, Live Online Auction 12/ 22.01.2017, lot 364: AE 13,09 g; 30 mm; ea fiind mult mai uzată. Cea de-a doua piesă, dedicată jocurilor imperiale, KOMOΔEIA, este mai puțin cunoscută; ea face parte din oferta Roma Numismatics Limited, Auction E-Sale 41/ 02.12.2017, lot 498: AE ⚡ 12,41 g; 27 mm.

⁹² Classical Numismatic Group, Inc., Electronic Auction 284/ 08.08.2012, lot 151: AE ⚡ 11,38 g; 26 mm.

⁹³ Howgego 1985, nr. 68; Marin, Ioniță 2019, p. 71, consideră că poansonul cu capul lui Caracalla a fost aplicat pe toate monedele aflate în circulație la acel moment, unele fiind foarte vechi și tocite.

⁹⁴ Numismatik Naumann (formerly Gitbud & Naumann), Auction 79/ 07.07.2019, lot 319: AE 12,84 g; 28 mm.

⁹⁵ Chiriac 1990, p. 351-353.

⁹⁶ *La Galerie Numismatique* 2004, p. 51, nr. 212.

În încercarea de a identifica reprezentarea originală a pieselor, am căutat între monedele bătute în epocă în cetățile Histria, Tomis și Callatis. Pentru prima monedă, am încercat să identificăm acel atribut grosolan, situat spre marginea flanului. Singura imagine cu care ar putea prezenta analogii ar fi aripa înălțată a unei acvile stând pe delfin de pe reversul monedelor de la Histria, așa cum este redată pe emisiunile din vremea lui Commodus (pl. V, 54-56⁹⁷). Dar aici avem un impediment major, deoarece acvila pe delfin apare doar pe monede de nominal mai mic de 28 mm, și anume pe o serie de monede histriene de circa 22-24 mm. Cea de-a doua piesă surfrapată ar putea fi o monedă de la Histria pe reversul căreia a fost aplicat deficitar bustul Demetrei, în timp de pe revers, imaginea a fost imprimată ireproșabil. La cea de-a treia, urmele de suprabatere sunt mai puțin evidente, dar putem presupune că este o emisiune mai veche, care circula în această perioadă. Pentru prima piesă surfrapată, ipotezele rămân deschise, dar noi înclinăm pentru o mai veche emisiune callatiană, cel mai probabil de la Commodus, singurul cu emisiuni de 28 mm⁹⁸. În rândul monedelor de nominal similar din epocă, putem să amintim pe cele de la Histria (Commodus) de tip Călăreț⁹⁹ sau pe cele de la Tomis bătute pentru Pertinax¹⁰⁰. Dacă le comparăm din punct de vedere stilistic, vom observa că zeița de pe aversul pieselor pseudo-autonome surfrapate prezintă trăsături foarte asemănătoare cu chipul Demetrei aplicat peste bustul lui Commodus, indicând faptul că ele datează din aceeași perioadă. Dincolo de imprimarea deficitară, se observă că ele provin din matrițe diferite, cu mărimi deosebite. Nu putem exclude ipoteza confecționării unui tipar special pentru poansonare în cazul piesei de la Commodus, al cărei revers nu a fost afectat¹⁰¹. Monedele de tip Demetra/Cunună prezentate aici sunt foarte rare, cu o ștanță singulară, și reprezintă piese mai vechi, de la Callatis, dar și din cetățile vecine, probabil Histria, care se aflau în circulație pe piața locală. Acestea au fost imprimate mai puțin reușit pe avers cu bustul Demetrei și ireproșabil pe revers cu cununa cu patru spice. Dacă măsurăm imaginea cununii de pe revers obținem pentru toate monedele 20 mm, în timp ce pe avers, Demetra pare să aibă dimensiuni diferite în cazul primei monede (24 față de 18 mm). Prezența cununii de spice pe revers nu este întâmplătoare, fiind o imagine specifică emisiunilor pseudo-autonome timpurii de tip Demeter începând cu Nero¹⁰², când pe emisiunile sale este redat același atribut.

Din analiza pieselor este evident că operațiunea de surfrapare a fost destinată anumitor emisiuni mai vechi, mai ales pentru cele cu chipul lui Commodus și a avut loc la un moment dat, fiind determinată de anumite cauze politice și economice.

⁹⁷ First Auction 2012, p. 79, nr. 525: AE ↓ 7,34 g; 24 mm (pl. V, 52); nr. 528: AE ↯ 7,89 g; 24 mm (pl. V, 53); p. 81, nr. 535: AE ↓ 7,76 g; 22 mm (pl. V, 54).

⁹⁸ La Callatis, monedele emise la Nero au 22-23 mm; cele de la Antoninus Pius 22 mm, iar Marcus Aurelius cu Lucius Verus 23-24 mm.

⁹⁹ First Auction 2012, p. 80, nr. 532.

¹⁰⁰ Mușmov 1912, p. 106, nr. 1869.

¹⁰¹ Nu există un astfel de revers pentru emisiunile pseudo-autonome de tip Demeter de la Callatis. Ele poartă reprezentări standard de tip Dioscuri sau Corabie.

¹⁰² Marin, Ioniță 2019, p. 69.

Trebuie să remarcăm aplicarea intenționată pe avers a unei imagini ce semnifică o anumită valoare monetară (Γ)¹⁰³, 3 assaria, pe o piesă cu titulatura imperială, care valora mai mult ca metal, fiind echivalentul a 4 sau 5 assaria. Starea de conservare destul de bună a piesei ne determină să considerăm că procesul de surfrapare a avut loc după câțiva ani de la emitere. Acest moment ar putea fi situat după sfârșitul domniei lui Commodus, în anul 192, atunci când împăratul este obiectul unei *damnatio memoriae*, datorită comportamentului său extravagant. Ideea că monedele sunt vizate de procedura de *damnatio memoriae* este susținută și de faptul că ele au diametrul diferit, reprezentând piese de nominal deosebit. Scopul a fost aplicarea unei imagini noi, de tip pseudo-autonom, Demetra/cunună pe monedele cu chipul împăratului Commodus, indiferent de proveniența lor. Această situație nu este singulară, fiind întâlnită și la emisiunile callatiene din vremea lui Nero în cazul unei monede cu portretul imperial care a fost surfrapată cu o imagine specifică celor pseudo-autonome de tip Herakles, de doi assaria (din grupa II)¹⁰⁴. Dar faptul că toate piesele, indiferent de nominalul lor superior (28 sau 29,7 mm), sunt surfrapate cu o imagine-standard ce semnifică o valoare de 3 assaria (22 mm), înseamnă că li se dă o nouă valoare de schimb, una inferioară. Această acțiune semnifică o devalorizare impusă a lor, acordarea unui curs de schimb forțat, care s-ar fi produs în anumite condiții. De aceea, ne întrebăm dacă această operațiune de surfrapare nu s-a produs mai degrabă în împrejurările aplicării reformei monetare a lui Septimius Severus inițiată la începutul anului 194. Aceasta a avut ca principală consecință reducerea metalului prețios, a argintului din compoziția denarului la circa 500-475 %, continuând ușoara devalorizare aplicată de Commodus, de doar 700 %¹⁰⁵. În vremea lui Septimius Severus, atelierele imperiale bat cantități importante de denari reformați care ajung în circulație. Efectele reformei vor fi evidente în structura depozitelor de monedă imperială abia de la sfârșitul domniei împăratului, când ponderea emisiunilor severiene ajunge la procente impresionante (60 %) ¹⁰⁶. O altă caracteristică constă în faptul că nu s-au retras vechile emisiuni de pe piață, pentru a face loc celor nou emise.

În aceste împrejurări, la Callatis, pe piața cetății erau folosite cu precădere monedele de bronz locale, cu chipul lui Commodus, la care adăugăm piese mai vechi de la împărații anteriori, Antoninus Pius sau Marcus Aurelius, emisiuni pseudo-autonome, al căror aport rămâne încă necunoscut, poate și monede imperiale romane în proporție nesemnificativă (deși nu apar în literatură, dar este de presupus). Așa cum reiese din descoperiri, numerarul existent, utilizat în tranzacțiile cotidiene, nu era abundent, ci dimpotrivă, pare acceptabil, decent. În condițiile în care administrația imperială provincială ar fi cerut aplicarea procedurii de *damnatio memoriae* în anul 192, nu considerăm că autoritățile locale s-au grăbit să ia aceste măsuri neapărat în domeniul monetar. Operațiunea de surfrapare a bronzurilor vechi ce nu mai corespundeau situației politice este de înțeles să aibă loc mai curând după instalarea lui Septimius Severus pe tronul imperial și inițierea reformei monetare după încheierea războiului

¹⁰³ Marin, Ioniță 2016, p. 162. La Callatis, emisiunile pseudo-autonome au imagini standard pe avers, ce semnifică valoarea monetară: Demeter – 3 assaria (Γ), Herakles – 2 assaria (B); piesele de un assarion sunt cele mai variate: Atena, Herakles, Ares.

¹⁰⁴ Marin, Ioniță 2016, p. 148, grupa II, multiplu.

¹⁰⁵ Guey 1965, p. 113.

¹⁰⁶ Petac 2010, p. 36-37, referitor la efectele reformei lui Septimius Severus în provincia Dacia; Marin, Petac 2019, tabel 4, pentru Dobrogea.

civil (194). Probabil că ea a avut loc odată cu baterea de noi emisiuni cu chipul lui Septimius Severus; în acest context celor vechi le este impus un curs inferior forțat. Totodată, acum se situează emiterea unei noi serii de emisiuni pseudo-autonome de tip Demetra (pl. V, 41-44), care prezintă trăsături stilistice foarte asemănătoare cu modelul aplicat pe moneda callatiană de la Commodus. În Dobrogea, începe o perioadă de liniște și prosperitate sub dinastia Severilor, ce va fi tulburată abia spre mijlocul sec. III p.Chr.

Bibliografie / Bibliography

Bârlădeanu-Zavatin 1977: Elena Bârlădeanu-Zavatin, *În legătură cu o necropolă de epocă romană timpurie la Callatis*, Pontica, 10, 1977, p. 127-152.

Bărbulescu, Ocheșeanu 1990: Maria Bărbulescu, Radu Ocheșeanu, *Descoperiri monetare în așezările rurale din Dobrogea romană (14 d.Cr. – 270 d.Cr.)*, Pontica, 23, 1990, p. 225-265.

Becker 1938: E. Becker, *Monete și ponduri inedite din Kallatis și Dionysopolis*, CNA, anul XIII, nr. 109, ianuarie-martie 1938, p. 24-25, pl. IV.

BMC Roman IV: H. Mattingly, *A Catalogue of the Roman Coins in the British Museum. Coins of the Roman Empire in the British Museum*, vol. IV. *Antoninus Pius to Commodus*, London, 1940.

Bucovală, Pașca 1991: M. Bucovală, Cecilia Pașca, *Descoperiri recente din necropola romană de sud-vest a Tomisului*, Pontica, 24, 1991, p. 185-236.

Chiriac 1990: C. Chiriac, *Un medalion de la Commodus descoperit la Tomis*, Pontica, 23, 1990, p. 351-353.

Condurachi 1953: E. Condurachi (responsabil) et alii, *Șantierul Histria*, SCIV, 4, 1953, 1-2, p. 94-152.

Custurea, Talmațchi: G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011.

FHD I: *Fontes ad Historiam Dacoromaniae pertinentes. Izvoare privind istoria României*, vol. I. *De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, București, 1964.

First Auctions 2012: First Auctions, Auction 1 / 1 December 2012, Hotel Kempinski, Geneva.

Gramaticu, Ioniță 1998-2003: Steluța Gramaticu, V. Ioniță, *Monede pseudo-autonome callatiene de tip KTICTHC*, BSNR, XCII-XCVIII (1998-2003), 2003, p. 47-73.

Gramaticu, Ioniță 2003: Steluța Gramaticu, V. Ioniță, *Emisiunile monetare callatiene cu efigia lui Antoninus Pius*, Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24-26 septembrie 2002, Comunicări, studii și note, București, 2003, p. 59-64.

Gramaticu, Ioniță 2005: Steluța Gramaticu, V. Ioniță, *Monedele callatiene cu reprezentarea Cybelei pe leu (Lucilla – Crispina – Iulia Domna)*, Simpozion de Numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003), Chișinău, 26-28 noiembrie 2003, Comunicări, studii și note, București, 2005, p. 51-63.

- Gramaticu 2009:** Steluța Gramaticu, *Contribuții la cunoașterea activității monetare a atelierelor grecești vest-pontice pe baza monedelor din Colecția „Maria și dr. George Severeanu”*, teza de doctorat, București, 2009.
- Guey 1965:** J. Guey, *Peut-on se fier aux essais chimiques ? Encore l'aloi du denier romain de 177 à 211 après J.-C.*, *Revue Numismatique*, 7, 1965, p. 110-122.
- Howgego 1985:** C. J. Howgego, *Greek Imperial Countermarks. Studies in the Provincial Coinage of the Roman Empire*, London, 1985.
- ISM I:** D.M. Pippidi, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine, I. Histria și împrejurimile*, București, 1983.
- Isvoranu 2011:** Th. Isvoranu, *Monede grecești de la Tomis, în colecția Institutului de Arheologie “Vasile Pârvan”*, *Pontica*, 44, 2011, p. 473-496.
- La Galerie Numismatique 2004:** La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, *Vente aux Enchères*, IV, 28 novembre 2004, Genève.
- Marin, Ioniță 2016:** Steluța Marin, V. Ioniță, *Pseudo-autonomous Coins minted at Callatis*, *Dacia*, NS, LX, 2016, p. 147-171.
- Marin, Ioniță 2018:** Steluța Marin, V. Ioniță, *A Unique Lead Tessera from Dobrogea*, *Pontica* 51, 2018, p. 581-592.
- Marin, Ioniță 2019:** Steluța Marin, V. Ioniță, *Countermarked Greek Coins from Dobruja from the 1st - 3rd century AD*, *CN*, XXV, 2019, p. 53-85.
- Marin, Petac 2019:** Steluța Marin, E. Petac, *The Roman Imperial Hoard of Sestertii found in Dobruja passim, ante 2016*, C. Gazdac (ed.), *Group and individual tragedies in Roman Europe. The evidence of hoards, epigraphic and literary sources*, *Monographs Journal of Ancient History and Archaeology*, 1, în curs de apariție.
- Munteanu, Ocheșeanu 1975:** Maria Munteanu, R. Ocheșeanu, *Descoperiri monetare în satele din Dobrogea romană (sec. I-III e.n.)*, *Pontica*, 8, 1975, p. 175-213.
- Muşmov 1912:** N. A. Muşmov, *Antičnite moneti na Balkanskija poluoströv i monetite na bălgarskijte țare*, Sofia, 1912.
- Oberländer-Târnoveanu, Opaîț 1984:** E. Oberländer-Târnoveanu, Cristina Opaîț, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (II)*, *Peuce*, 9, 1984, p. 267-279.
- Ocheșeanu, Papuc 1973:** R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (II)*, *Pontica*, 6, 1973, p. 351-381.
- Ocheșeanu, Papuc 1975:** R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (IV)*, *Pontica*, 8, 1975, p. 429-446.
- Ocheșeanu, Papuc 1976:** R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (V)*, *Pontica*, 9, 1976, p. 215-235.
- Petac 2010:** E. Petac, *Aspecte ale circulației monetare în Dacia romană (106-275 p.Chr.)*, Wetteren, 2010.
- Pick:** B. Pick, *Die Antiken Munzen Nord-Griechenlands. Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898.
- Poenaru-Bordea 1971:** Gh. Poenaru Bordea, *Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică*, *Pontica*, 4, 1971, p. 319-337.
- RPC IV, 1:** Roman Provincial Coinage, vol. IV, 1, online <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/volumes>.

- Ruzicka 1917:** L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, Numismatische Zeitschrift, 50, 1917, p. 73-173, pl. 27-30.
- Severeanu 1925:** G. Severeanu, *Monnaie inédite de Kallatis se rapportant au culte d'Aphrodite et de Priape*, BSNR, anul XX, nr. 53-54, ianuarie-iunie 1925, p. 16-21, pl. II.
- Slobozianu, Țicu 1966:** H. Slobozianu, I. Țicu, *Așezarea antică de la Schitul (reg. Dobrogea)*, SCIV, 17, 1966, 4, p. 679-702.
- SNG Budapesta:** I. Vida, *Sylloge Nummorum Graecorum Hungary*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, vol. III, *Moesia Inferior – Callatis, Dionysopolis, Istrus, Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum, Odessus, Tomis*, Milano, 2000.
- SNG München:** *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland. Staatliche Münzsammlung München. Part 7. Taurische Chersones, Sarmatien, Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*, München, 1985.
- SNG Stancomb:** *Sylloge Nummorum Graecorum*, vol. XI, *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000.
- Talmațchi, Munteanu 2015-2016:** G. Talmațchi, C. Munteanu, *Monede antice și bizantine din colecția Muzeului din Brukenthal, Pontica*, 48-49 (2015-2016), 2016, p. 509-525.
- Tudorică 2006:** M. Tudorică, *Circulația monedei romane în zonele adiacente Daciei romane și Moesiei Inferior de la Traian la Aurelian (Muntenia și Moldova)*, teză de doctorat, București, 2006.
- Varbanov 2002:** I. Varbanov, *Гръцки императорски монети. I. Дакия, Горна Мизия, Долна Мизия*, Burgas, 2002.
- Vertan, Custurea 1982:** Antoaneta Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (IV)*, Pontica, 15, 1982, p. 275-292.
- Vertan, Custurea 1984:** Antoaneta Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (VI)*, Pontica, 17, 1984, p. 245-256.
- Vertan, Custurea 1992:** Antoaneta Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (IX)*, Pontica, 25, 1992, p. 381-398.
- Vojvoda, Crnobrnja 2018:** Mirjana Vojvoda, A. Crnobrnja, *Circulation of Coinage from the Bithynian Mint of Nicaea in the territory of present day Serbia*, Proceedings of the International Numismatic Symposium, Circulation of Antique Coins in Southeastern Europe, Viminacium, Serbia, September 15th - 17th, 2017, Belgrade, 2018, p. 131-141.

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

Tabel 1. Structura emisiunilor de la Callatis cu numele împăratului Commodus

Table 1. The structure of the issues from Callatis under the name of Emperor Commodus.

Pl. I. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunea 1).

Pl. I. Coins from Callatis, Commodus (issue 1).

Pl. II. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunile 2-5).

Pl. II. Coins from Callatis, Commodus (issues 2-5).

Pl. III. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunea 5).

Pl. III. Coins from Callatis, Commodus (issue 5).

Pl. IV. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunea 6, monede de tip Eros/Thanathos și Afrodita și Priapos).

Pl. IV. Coins from Callatis, Commodus (issue 6, Eros / Thanathos and Aphrodite and Priapos coins).

Pl. V. Monede de la Callatis și Histria de la sfârșitul sec. II p.Chr.

Pl. V. Coins from Callatis and Histria from the end of the IInd century AD.

Pl. VI. Monede din Bithynia, contramarcate de Nicaea (45-46), Nicomedia (47-49) și Prusias ad Hypium (50) la staționarea trupelor lui Caracalla în iarna lui 214/215 la Nicomedia.

Pl. VI. Coins from Bithynia, countermarked by Nicaea (45-46), Nicomedia (47-49) and Prusias ad Hypium (50) at the quartering of Caracalla's troops in the winter of 214/215 at Nicomedia.

Pl. I. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunea 1).

Emisiunea 2

10

11

12

13

Emisiunea 3

14

Emisiunea 4

15

Emisiunea 5

16

17

18

19

Pl. II. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunea 2-5).

20

21

22

25

23

24

26

27

28

29

Pl. III. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunea 5).

Emisiunea 6

30

31

Emisiuni de nominal redus

32

33

34

35

36

37

39

38

16

40

Pl. IV. Monede de la Callatis, Commodus (emisiunea 6, monede de tip Eros/Thanathos și Afrodita și Priapos).

Pl. V. Monede de la Callatis și Histria de la sfârșitul sec. II p. Chr.

Pl. VI. Monede din Bithynia, contramarcate de Nicaea (45-46), Nicomedia (47-49) și Prusias ad Hypium (50) la staționarea trupelor lui Caracalla în iarna lui 214/215 la Nicomedia.